

РЕЦЕНЗІЇ

ПІДЛЯСЬКИЙ СВІТ РІДНОГО СЛОВА

Рец. на вид.: **Країна свого слова. Антологія україномовного письменства Підляшшя**. Упоряд. та вступ Юрія Гаврилюка. Більськ на Підляшші: Підляський науковий інститут, 2023.

ТКАЧУК
Марина Миколаївна,

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу діалектології,
Інститут української мови НАН
України;
вул. Михайла Грушевського, 4,
м. Київ, 01001;
e-mail: tkachuk_maryna@ukr.net
ORCID: 0000-0002-4165-7741

Maryna
TKACHUK,

Candidate of Philological Sciences,
Senior Scientific Associate in the
Department of Dialectology,
Institute of the Ukrainian Language of
National Academy of Sciences of
Ukraine;
4 Mykhaila Hrushevskoho St., Kyiv
01001, Ukraine;
e-mail: tkachuk_maryna@ukr.net

*Мово простого народу
ти мене колиєш
льогкім повівом
літнього вітру
над рудною землею
несподієвано вітаєш...
Є. Жабінська*

Нещодавно, у 2023 році, під егідою Підляського наукового інституту (м. Більськ-Підляський, Польща) побачило світ чудове опатне видання – «Країна свого слова. Антологія україномовного пись-

менства Підляшшя», упорядником й автором вступної статті до якого є знаний історик та письменник Юрій Гаврилюк.

Нагадаємо, що Підляшшя – це історико-етнографічний регіон на теренах сучасної північно-східної Польщі, території Білосточчини, який здавна був заселений українцями; його поділяють на Північне й Південне, які умовно розмежовані Західним Бугом. Попри давнє функціонування в межах Польської держави, що, цілком природно, супроводжувалося домінуванням державної польської мови, і сьогодні, у третій декаді ХХІ ст. з його стрімкими суспільно-політичними змінами й глобалізаційними тенденціями, на цій території звучить українська мова, а точніше – архаїчні підляські говірки, які є частиною західнополіського говору північного наріччя української мови. Більшість населення, яке тут проживає, – це етнічні українці, хоча з етнічним самовизначенням тут не все так просто: далася взнаки заплутана історія, зокрема відірваність від України в останнє сторіччя, десятиліття насаджування на Північному Підляшші білоруської етнічної свідомості¹¹, примусові виселення українців із Південного Підляшшя в межах військово-політичної операції «Вісла», здійсненої комуністичною владою в Польщі. Багато підляшуків не скажуть, хто вони за національністю, а своє мовлення визначатимуть як особливе, «підляське», бо говорять вони «по-сво́йому».

Усе ж від 80-х років ХХ ст. на Підляшші відбулося пожвавлення українського руху, відповідно – й відродження національної свідомості. У такому контексті постала писемно-літературна традиція Підляшшя, яка має давні корені. Літературний доробок підляшан, власне, і представляє видання «Країна свого слова». Про це оповідає змістовна передмова Ю. Гаврилюка «Прогулянка підляськими стежинами письменства», що відкриває рецензовану книгу. Вона радше схожа на доволі розлогий екскурс в історію Підляської землі, вписану в загальну історію Української Держави та розвитку української літературної мови на цих теренах.

---

¹¹ Напр., див. докладніше: Гаврилюк Ю. Український етнічний масив Північного Підляшшя – сучасність на фоні минулого. Українці на Підляшші. Історія – мова – культура. Більськ: Редакція Українського часопису Підляшшя «Над Бугом і Нарвою», 2021. С. 12, 14.

Ю. Гаврилюк докладно аналізує етнокультурні особливості, історичні процеси і явища, які дали поштовх народженню «феномена підляської україномовної літератури» (с. 8). І, цілком логічно, фокус уваги дослідника зосереджений на історичних землях Середнього Побужжя, тобто не лише Північному та Південному Підляшші, а й на Берестейщині – землях, які до 1795 року, тобто третього поділу Речі Посполитої, були єдиним цілим¹², а вже із цього часу, опісля встановлення нових державних кордонів, пішли трьома різними шляхами розвитку. Середнє Побужжя здавна було володіннями великого князя київського Володимира та його нащадків, входило до складу Галицько-Волинського князівства, про що оповідають сторінки літописів. Докладну історію цих зв'язків, а також роль Підляшшя в розвитку письменства Київської митрополії, Великого князівства Литовського описано не лише в «Прогулянці підляськими стежинами письменства», а й в інших працях Ю. Гаврилюка.

Загалом історію письменства на цих землях автор передмови цілком уписує в загальноукраїнський літературний процес, у якому, згідно із сучасними підходами¹³, виділяють три періоди: давню українську літературу (від найдавніших часів до кінця XVII ст.), нову (кінець XVIII–XIX ст.) і новітню українську літературу (XX – початок XXI ст.). У такому ключі і проаналізовано процес становлення письменства на теренах Підляшшя, та його взаємодію з іншими українськими землями. Важливо, що в цьому регіоні віддавна побутував український мовнописемний ідіом – відповідно до сфери й хронотопу: церковнослов'янська та руська (давньоукраїнська) книжна мова в релігійній сфері, ділова руська («проста») мова в XV ст. у Великому князівстві Литовському, якою вели документацію; староукраїнська мова, якою написано синодик Супрасльського монастиря, що став осередком книгописання і при якому діяла на той час одна з найбільших у православному світі бібліотек. Уродженці Середнього Побужжя були серед релігійної еліти,

¹² Гаврилюк Ю. Від Володимирових походів до лінії Керзона. Торонто – Білосток, 2013. С. 525.

¹³ Докладніше див.: Ковалів Ю. Літературознавча енциклопедія: у 2 томах. Т. 2. М–Я. Київ: ВЦ «Академія», 2007. С. 205.

а відповідно й представниками полемічного письменства XV–XVII ст.; долучалися до літературних процесів XIX – першої половини XX ст.

Усе це свідчить про тяглість традицій та єдиний український культурно-інформаційний простір упродовж багатьох століть. Тому логічно, що, попри деяку анклавізацію у XX і на початку XXI ст. Підляшшя стосовно української метрополії, тут у сучасний період виросла ціла когорта авторів, залюблених у рідне слово й тісно пов'язаних із цим вузьким локусом.

Цим і особливе пропоноване читачеві видання. Саме територія окреслює коло текстів, що увійшли до антології: це насамперед твори підляшан, які писали українською літературною мовою або своєю говіркою чи використовуючи говіркові елементи. Географічно автори представляють Північне і Південне Підляшшя; хронологічно – це тексти від 1870-х років до сьогодні. Серед постатей, які репрезентують найдавніший період, – письменник і драматург, мовознавець, етнограф і фольклорист Микола Янчук (1859–1921), який вписав своє ім'я в історію української літератури насамперед драматичними творами; або ж Костянтин Харлампович (1870–1932) – історик церкви та краєзнавець, українськомовні листи якого до Михайла Грушевського подано в антології, та деякі інші.

Водночас більшість авторів, чий тексти вміщено в книзі, репрезентують пізніший період: другу половину XX – початок XXI ст. Серед них – не лише відомі письменники, які широко друкували свої твори в різних виданнях чи публікували свої поетичні збірки або прозові книжки, як-от Юрій Гаврилюк, Євгенія Жабінська, Іван Киризюк, Юстина Королько, Софія Сачко, а й так звані «народні» голоси, що колись пробували свій письменницький хист: Ніна Григурок, Зоя Майстрович, Ольга Онацік, Марія Сарнацька, Володимир Сосна та ін.

Уміщені в антології твори тематично й жанрово доволі розмаїті. Крім художніх авторських творів (поетичних і прозових), в антології представлені мемуари, листування, зразки публіцистики, анонімні тексти та зразки фольклору, записи наративів від діалектоносіїв, які можуть мати художню цінність, і навіть уривок Євангелія, адаптований говіркою Північного Підляшшя. Антологія охоплює багато передруків творів, що

були опубліковані давніше в періодичних виданнях, таких як тижневик «Ніва» або часопис «Над Бугом і Нарвою». Деякі тексти, зокрема ті, що репрезентують анонімну і народну творчість, надруковані в записках таких відомих науці постатей, як І. Бессараба, М. Лесів, І. Ігнатюк, Ю. Гаврилюк.

Такий еkleктизм у доборі змісту антології дозволив упорядникові справді охопити різні вияви творчості підляшан і представити творче писемно-літературне життя в різних проєкціях, показавши його багатогранність і водночас відмінність від літературного процесу метрополії, адже в історико-політичних умовах, у яких розвивалося Підляшшя, будь-яка творчість – це цеглинка в збереження місцевої самобутності, вияв глибинних емоцій та роздумів автора, щирої любові до рідної землі й культури, до рідного слова, часто окреслених для автора простором його малої батьківщини.

Видання із неймовірною точністю відкриває читачеві панораму народного простору Підляшшя, зокрема завдяки наявним тут у великій кількості наративам про щоденний побут, життя пересічних підляшуків, спогадам про дитинство тощо (напр., оповідання Василя Петручука «Заколядовав», цикл «історій з Курашева» Ніни Григорук).

Однією з домінант творчості багатьох письменників і поетів, твори яких уміщені в антології, є народно-фольклорний струмінь. Він виявляється як у жанровому представленні, так і в тематиці, фольклорних мотивах – невеликих оповідках, народних легендах, вплетених у канву твору (напр., оповідання Ю. Гаврилюка про чорта чи оповідання С. Сидорука «Під сокориною – під ясинями», казка «Солдат і нечиста сила» Миколи Панфілюка та ін.). Деякі твори є свідомим наслідуванням фольклорної традиції (як-от «Колядка» Йосипа Карпюка, «Плаче Мати-Україна» Івана Ігнатюка (за мотивами підляської веснянки)) чи переспівом творів відомих авторів, зокрема Тараса Шевченка («Тяжко, важко...» Миколи Дацюка).

Цінними з погляду локальної історії, поданої очима місцевих жителів, є тексти історичного спрямування. До них можна віднести як цілком літературно огранені спогади Тимоша Олесіюка, громадсько-політичного діяча, дипломата, історика й демографа, – «Спомини з весни-осені 1918 рок»; «З автобіографії

і споминів» громадсько-політичного діяча 1920-х років Василя Дмитріюка; «Спогад про беженство» Романа Багровського; так і пісні, авторські й народні, – напр., «Пісню про виселення українців під час акції “Вісла”», подану тут у кількох варіантах запису; проникливу поезію «Голово ти моя нелегальна» Олександра Гаврилюка; героїчно-історичну поезію «Ніч над Більськом 1038 р.» Юрія Трачука та багато ін. Рідному краю присвячені поезії Петра Киризука («Руодна Біельщина»), Анатолія Кравчука («Про моє село Кривую») тощо. Низка прозових творів оповідає історії чи традиції конкретного села, водночас сам наратив часто пронизаний ліричним настроєм автора (напр., «Колхоз у Дубичах Церковних» Миколи Панфілюка).

Тема України, зв'язку локально відокремленого Підляшшя та Української метрополії, української історії загалом лунає в ліричних творах Петра Куприся («Бандуристе!», «Козацька могила», «Україно», «Довго плакав...»), Миколи Патеюка («Пісні українські»), Володимира Зорюка («Ви побували на чужині»), Богдана Карчевського («Моя Україно»). Російсько-українська війна, зокрема фаза повномасштабного вторгнення, що розпочалась 24 лютого 2022 року, знайшла відгук у поезіях Олександри Гаврилюк («Мені читали казки...»).

Філософські й ліричні мотиви пронизують поезії Івана Киризука, Євгенії Жабінської, Юстини Королько, Юрія Трачука, поетичні та прозові твори Ю. Гаврилюка («Життя: між смертю та надією... (Двадцять роздумів мандрівника вічністю)»), Леонарда Сасевич («Їхне сонечко заходіт...») та багатьох інших авторів.

Один із провідних лейтмотивів – заклик до читача думати, говорити, писати «по-своєму», що свідчить про надзвичайну важливість цього питання для підляшуків, спраглисть до рідного, локального слова (поезії «Мово...» Є. Жабінської, «Мова наша» Юрія Гаврилюка, «“Ніва”» Василя Білокозовича, «Не говору по-своєму» Агнешки Данилюк, «Хто я? Хто ми?» Романа Ворончука тощо), надзвичайне бажання його зберегти й передати нащадкам, але не просто слова, а «мову», яка ідентифікується з історією, минулим народу («Взавтра! Воно ж буде...») Ю. Гаврилюка, с. 144–146).

Загалом же, як зазначає упорядник Ю. Гаврилюк, «не в усіх випадках вживання української мови в літературних творах іде паралельно з українською національною ідентичністю – особливо це стосується людей, які пишуть тільки говіркою. Більшість авторів чітко визначилась у цьому питанні, свідомо друкуючи твори в українських видавництвах та беручи активну участь в українській політичній чи суспільно-культурній діяльності. Однак у деяких випадках вибір [творів до антології. – *М.Т.*] здійснювався виключно за філологічним критерієм і включення творів до антології не визначає питання національної ідентичності їхніх авторів, а лише позначає присутність у просторі *свогого слова – своєї мови*» (с. 51). Загалом же етнічна невизначеність, що часто притаманна носіям підляських говірок, зумовлена тим, що впродовж багатьох десятиліть комуністична влада в Польщі прищеплювала православним на Північному Підляшші думку про те, що вони є білорусами¹⁴. Тему впливу шкільництва на виплекання білоруської ідентичності в місцевих жителів, що розмовляють північнопідляською говіркою, порушено в наративі-спогаді Христини Костевич, журналістки і працівниці часопису «Над Бугом і Нарвою»: «Як я була у другій класі школи подставової, увели білоруські язык. Але я його не училась. Мама сказала, што білоруські то не наш і його нам не треба. Але інни дієти пушли на білоруські. Чуть не усіє тис, што і до церкви ходілі. Послі зачалі говориті, што уни “Białorusy”» (с. 202).

Це пояснює, чому окремих письменників зараховують то до українських, то до білоруських. Чимало постатей літературного життя на Підляшші починало свій письменницький шлях із публікацій у білоруських виданнях чи пишучи білоруською мовою, як-от Євгенія Мартинюк, авторка білоруськомовних збірок поезії, чії тексти рідною українською говіркою с. Зубово, гм. Більськ (без ознак білоруських діалектів) подано в антології. Або Софія Сачко, яка є носієм говірки с. Вуолька, гм. Орля, Більський повіт, і яка пише двома ідіомами – рідною північнопідляською говіркою та білоруською мовою (напр.,

¹⁴ Докладніше див.: Nawryluk J. Chto my je? Jaka jest nasza mowa i historia? Specjalny dodatek do numeru 3/2005 «Над Бугом і Нарвою». Bielsk Podlaski: [б. в.], 2005. С. 18.

збірка «Пошуки»), а також є членом білоруського літературного об'єднання «Белавежа» і публікує свої твори завдяки білоруським суспільно-культурним організаціям на кшталт асоціації *Museum Małej Ojczyzny w Studziwodach* (напр., дитяче видання «*A koliś jak było? Rozkażu Tobie, Zosia, rozkażu Tobie, Tomusia*», 2020 р.) тощо.

Творчість інших авторів в антології представлена і українською літературною мовою, і говіркою (напр., Василя Петручука, Юрія Гаврилюка) або лише одним із цих ідіомів (напр., українським літературним стандартом – вірші Юрія Ігнатюка, спогади Людмили Красковської тощо).

Власне, те, що в антології подано тексти українською літературною мовою та рідними для авторів підляськими говірками (причём останні, здається, переважають) – це одна з особливостей видання, яка робить його по-справжньому унікальним, адже воно не просто розкриває багатогранну локальну писемну традицію на Підляшші, а в такий спосіб підносить статус місцевих діалектів, уберігаючи їх від забуття. Крім того, ця особливість – збереження в текстах місцевих фонетичних, морфологічних, лексичних рис – підносить його цінність для дослідників – діалектологів, істориків мови¹⁵, адже в периферійних діалектах часто заховані архаїчні риси, які в інших, центральніших ареалах уже втрачені.

Особливості локальної вимови, зокрема передньо- і задньорядні дифтонгічні сполуки в етимологічних позиціях, притаманні говіркам Північного Підляшшя, передано кирилицею, засобами звичайної орфографії, що полегшує для пересічного читача без лінгвістичної освіти сприйняття писаного говіркою тексту. Водночас цього цілком досить для відносно точного передання фонетичних особливостей цих говірок, напр.: *На лугах // заклекоталі лелекі // донюосся бек овечи // заграв // радосними піснями // жаворонок в свобудному неби // сонце // пробудило на загонах // життерадосну весну. // Задзвунчалі // у сребристих куполах // молитви // відкрились райські двери // могутю силою // промовила // Руодна Біельщина //* (вірш Петра Киризюка «Руодна Біельщина», с. 195).

¹⁵ На основі антології нещодавно з'явився словник «Підляські слова в художній літературі» Г.Л. Аркушина (Луцьк, 2024).

Тексти, писані говіркою, орієнтовані на локальне мовне середовище, свій мікролокус, у якому народився чи проживає автор. Цим можна пояснити деяке варіювання в аналізованих текстах мовних рис, насамперед фонетичних. Наприклад, у «Кліщеловських бувальщинах» Миколи Роценка, який народився в Кліщелях, відсутні дифтонги, адже цей населений пункт перебуває в зоні так званого «укання» – послідовної реалізації [у] в новозакритих складах на місці етимологічного *о: *вун, тугди, вуйну, найгурши, жунка, з Дубриводи* тощо; на місці *о у відкритому складі в слабкій позиції: *кунець, дудому, руботи*. Натомість збережено чимало інших фонетичних та морфологічних особливостей, як-от [и] на місці /e/ у слабкій позиції (*вирнувся, ариштували, нихай*); закінчення [лі] в 3 ос. мн. дієслів мин. ч. (*перебили, вимурдували*); протетичний [г] (*для гінших*), нестягнені закінчення займенників прикметникового типу відмінювання (*самії, тії, такії, якії*); тверде закінчення [т] у 3 ос. одн. і мн. дієслів теп. і майб. ч. (*мусит, живут, пудставлят*), закінчення -ти в інфінітиві дієслів (*ходити, купити*) тощо. У віршованих творах іншого автора-любителя Миколи Дацюка, який народився на Південному Підляшші, поблизу Кривоверби, Володавський пов., наявні інші діалектні риси (див. н. п. 127 на картах, укладених В. Курашкевичем¹⁶): [и] на місці наголошеного *а після шиплячих (*чис* ‘час’, хоча паралельно засвідчено і форму *час*), перехід *ѣ в [і] під наголосом (*дід, дідом, вітром, пісньої*)¹⁷; континуація *о як [о] (без укання) в новозакритих складах та під наголосом незалежно від якості складу (*тільки, поволі, гола*).

Книга ошатно ілюстрована картинами й малюнками підляських художників, що якнайкраще відтворюють краєвиди місцевого життя, зокрема Миколи Яновського, Анатолія Крав-

¹⁶ Kuraszkiewicz W. Ruthenica. Studia z historycznej i współczesnej dialektologii wschodniosłowiańskiej. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985.

¹⁷ Що, очевидно, свідчить про вибіркове відображення у творчості автора локальних діалектних рис, оскільки ця говірка, за спостереженнями мовознавців, входить у зону збереження дифтонгів, див., напр.: Czyżewski F. Fonetyka i fonologia gwar polskich s ukraińskich południowo-wschodniego Podlasią. Lublin, 1994. Мара III; записи діалектних текстів із Кривоверби фіксують дифтонги і монофтонги в цій позиції (Аркушин Г. Голоси з Підляшшя. Луцьк: Редакційно-видавничий відділ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2007. С. 58–73).

чука, Івана Коренівського, Василя Альбічука; світлинами дереворізу Леона Наум'юка.

Окрім передмови і власне творів, видання містить доволі розлогу бібліографію наукових праць, використаних у розвідці-передмові Ю. Гаврилюка, вибрану літературну бібліографію та, як окремий розділ, біографічну та бібліографічну інформацію про авторів, тексти яких уміщені в антології, та інших підляських письменників та їхні твори (із вказівкою, де і коли їх було друквано).

Отже, рецензоване видання панорамно представляє духовні й ментальні орієнтири жителів Підляшшя завдяки охопленню писемно-літературної творчості його представників різних поколінь. Через слово розкриваються емоції й переживання авторів, багатогранність і самобутність локального середовища, особливості історичного розвитку цієї території, які привели до тієї ситуації, яка сьогодні склалася на Підляшші в плані соціокультурному.

Створення антології з таким масивом текстів, писаних говірками, з одного боку, підносить їхній статус, позбавляючи від нашарування чогось другорядного, менш вартісного порівняно з літературним стандартом, зокрема й у свідомості самих підляшан; з іншого – заохочує до творчості рідними говірками дедалі більшу кількість авторів, що, маємо надію, позитивно вплине й на вітальність самих говірок, поставлених у цьому архаїчному ареалі в непросту ситуацію загроженості.

Водночас антологія, певна річ, цінна не лише для читача, якому близьке це середовище, діалектне слово, що звучить у творах багатьох письменників. Книга буде корисна для мовознавців, літературознавців, етнографів та істориків, усіх, хто цікавиться українською народною культурою.

Рецензію отримано 17.11.2024

Maryna Tkachuk

PODLASIE WORLD OF THE NATIVE WORD

Review of the publication: **The Land of One's Own Word. Anthology of Ukrainian-Language Literature of Podlasie. Edited and introduced by Yurii Havryliuk.** Bilsk na Podlasie: Podlasie Scientific Institute, 2023.